

Əbu Mazinin ədəbi fəaliyyətinin qısa icmalı

Ruslan Məmmədov

Ərəb Dili və Bələğəti üzrə Doktorant
İstanbul Marmara Universiteti
E-mail: ruslanmuderris@gmail.com

Annotasiya. Ərəb Məhcər Ədəbiyyatında ən səs-küylü isimlərdən biri olan Əbu Mazinin ədəbi yaradıcılığı hələ də tədqiqatçıların diqqət mərkəzindədir. Şairin həm lirik, həm mənzum hekayələrində irəli sürmək istədiyi fikirlər və nəzərdə tutduğu ideyalar ədiblər tərəfindən müxtəlif şəkildə şərh edildiyindən onun poetik əsərlərinə nəqş edilmiş düşüncələrini təhlil etmək ədəbiyyatçı alimlər üçün indinin özündə də böyük maraq kəsb edir. Şairin ədəbi irsinin ikimərhələli şəkildə olduğunu söyləyən ədiblər bu iddialarında haqlı idilər. Çünki Əbu Mazinin məhcərdən öncəki şəxsiyyəti ilə məhcərdən sonrakı şəxsiyyəti arasında olan fərqliliklər onun ədəbi irsində də öz təsir izini buraxmışdır. Əbu Mazinin ədəbi irsi lirik şeirlərdən və mənzum hekayələrdən ibarətdir. Lakin cəsarətlə deyə bilərik ki, şairin şeirləri içərisində poetik xüsusiyyəti çox da keyfiyyətli olmayan şeirləri də var. Təsadüfi deyil ki, Taha Hüseyn və Mixail Nueymə kimi ədiblər onun şeirlərini tənqid etmişlər. Həmçinin onu plagiatçılıqda ittiham edən ədəbiyyatçılar da olmuşdur. Bundan əlavə, tənqidçilər arasında şairin ərəb dili bilgisinin yetərincə olmadığını söyləyən Zuheyr Mirza kimi ədiblərə də rast gəlmək mümkündür. Əbu Mazi şeirlərində düşüncələrini elə bir şəkildə təqdim edir ki, onun bədbin, yaxud nikbin şair olmasını dəqiq şəkildə təyin etməkdə oxucu çətinlik çəkir. Təsadüfi deyil ki, onun bədbin, yaxud nikbin şair olması ərəb ədəbiyyatçıları arasında böyük mübahisələrə səbəb olmuşdur. Bəziləri onu bədbin hesab etdikləri halda, digərləri onu tamamilə nikbin, digərləri isə içərisində bədbinlik olan nikbin şair hesab etmişlər. Bu da onu göstərir ki, Əbu Mazi öz düşüncələrini gizli tutmaqda olduqca məharətli şairdir. Bütün bunlarla yanaşı, onun dini etiqaı da böyük mübahisələrə səbəb olmuşdur. Bəziləri onu axirət inkarçısı, heç bir dinə qulluq etməyən deist şair hesab etsələr də, digərləri onun mömün və zahid insan olduğunu güman etmişlər. Əbu Mazinin siyasi düşüncələri şeirlərinə də yansımışdır. Onun hər nə qədər siyasətdən uzaq olmasını elan etdiyini görsək də, reallıq budur ki, Əbu Mazi dövrünün siyasi hadisələrinə biganə qalmamış, xüsusən də Osmanlı imperiyasının apardığı siyasəti sərt tənqid etmişdir. Şairin hansı ictimai-siyasi konsepsiyanı qəbul etdiyini onun bəzi şeirlərindən də aydın olur.

Açar sözlər: Məhcər ədəbiyyatı, İliyya Əbu Mazi, şeir, nəzm, ərəb ədəbiyyatı

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 25.02.2025; qəbul edilib – 12.03.2025

A Brief Review of Abu Mazi's Literary Activity

Ruslan Mammadov

Doctoral Student in Arabic Language and Rhetoric
Istanbul Marmara University
E-mail: ruslanmuderris@gmail.com

Abstract. One of the most famous names in Arabic Mahjar Literature, the literary creation of Abu Mazi continues to be the focus of researchers. Since the thoughts and ideas that the poet wants to put forward in both his lyrical and verse stories are interpreted in different ways by literary scholars, it is of great interest for literary scholars to analyze his thoughts engraved in his poetic works. The scholars who said that the poet's literary heritage is two-stage were right in their claims. Because the differences between Abu Mazi's personality before and after the migration have left their mark on his literary legacy. Abu Mazi's literary heritage consists of lyrical poems and verse stories. However, we can boldly say that among the poet's

poems, there are also poems whose poetic quality is not very high. It is no coincidence that writers such as Taha Hussein and Mikhail Nueima criticized his poems. There have also been literary figures who have accused him of plagiarism. In addition, among the critics, it is possible to find writers such as Zuheyr Mirza, who say that the poet's knowledge of the Arabic language is insufficient. Abu Mazi presents his thoughts in his poems in such a way that the reader has difficulty accurately determining whether he is a pessimistic or optimistic poet. It is no coincidence that whether he was a pessimistic or optimistic poet has caused great debate among Arab literary scholars. While some consider him a pessimist, others consider him a completely optimistic poet, and still others consider him an optimistic poet with a touch of pessimism. This shows that Abu Mazi was a very skilled poet in keeping his thoughts secret. In addition to all this, what his religious beliefs were has also caused great controversy. While some consider him a deist poet who denies the afterlife and does not follow any religion, others have assumed that he was a believer and an ascetic. Abu Mazi's political thoughts are also reflected in his poems. Although we see him declaring his aloofness from politics, the reality is that Abu Mazi was not indifferent to the political events of his time, and in particular, he harshly criticized the policies of the Ottoman Empire. Also, some of his poems make it clear to us what socio-political concept the poet adopted.

Keywords: Mahjar literature, Iliyya Abu Mazi, poetry, verse, Arabic literature

Article history: received – 25.02.2025; accepted – 12.03.2025

Giriş / Introduction

Bəzən nikbin, bəzən bədbin, bəzən mömün xristian, bəzən deist, bəzən aqnostik, bəzən mühlid, bəzən kommunist, bəzən liberal, bəzən qadın və şərab düşkününü, bəzən zahid, bəzən siyasi şeirləri ilə gündəm yaradan, bəzən də siyasətdən tamamilən uzaq olmağın tərəfdarı olan Əbu Mazi barədə yazmaq uzun araşdırma və səbir tələb edir. Əbu Mazi düşüncələrində, etiqadında sabit şair olmamışdır. O, tez-tez fikir

alış-verişi edir, yaşa dolduqca fəlsəfi düşüncələrində köklü dəyişikliklər edirdi. Ərəb ölkələrində Əbu Mazi həm sevilən, həm də bəyənilməyən şairdir. Onun barəsində insanlar həm tənqidi fikirlər, həm də mədhiyələr söyləmişlər. Lakin bu şair barədə son sözü isə əhl olan ədəbiyyatçılar demişlər. Onun barəsində ədiblərin söylədikləri fikirlər məqalənin sonunda verilməmişdir.

Əsas hissə / Main Part

Əbu Mazinin ədəbi yaradıcılığı iki mərhələdən ibarətdir: təqlid və təcrid [1, s.54]. Əbu Mazi ədəbiyyata yeni qədəm qoyduğu çağlarda yazdığı şeirləri ənənəvi təqlidi üslubda yazırdı. Əbu Mazinin “*Təzkar*” isimli şeir toplusu öncəki şairlərin şeirlərini təqlid etmə üzərində yazılmışdır [2, s.41]. Lakin o, Amerikaya hicrət etdikdən və “*Qələmlər Birliyi*” ədəbi məktəbinə qoşulduqdan sonra onun Amerikada yazdığı şeirlər ilkin çağlarda təqlid tərzində yazdığı şeirlərdən tamamilə fərqlənirdi [2, s.42]. Zuheyr Mirza da Əbu Mazinin ilk dövrlərdə təqlid ənənəsi üzrə ədəbi fəaliyyət göstərməsi fikri ilə razılaşır [3, s.16]. Əbu Mazinin bəzi şeirlərindən onun Əndəlüs ədəbiyyatını da təqlid etməsi anlaşılır [3, s.17]. Aşağıdakı təqdim edəcəyimiz

Əndəlüs ədəbiyyatına xas muvaşşah şeiri buna misal ola bilər:

أَعْلَى عَيْنِي مِنَ الدَّمْعِ غِشَاءَ
أَمَ عَلَى الشَّمْسِ جِجَابٌ مِنْ غَمَامِ
غَاضٍ نَوْرَ الطَّرْفِ أَمْ غَارَتْ دُكَاءَ
لَسْتُ أَدْرِي غَيْرَ أَنِّي فِي ظَلَامِ

*Mənim gözümdə qandan örtükmü var?
Yoxsa günəşin üzərini buludlarını alıb?*

Gözümün nurumu yox olub, yoxsa günəşmi batıb? Zülmətdə olduğumdan başqa bir şey bil-mirəm [4, s.417].

Onun təqlid etdiyi şairlər Abbasi dönəmi şairləri idi. Müasir şairlərdən isə Barudi, Şövqi və Hafizi təqlid edirdi [5, s.378]. Abdülməsih Həddada görə, Əbu Mazi düzgün şeir yazdığı Mixail Nueymədən öyrənmiş təqlidçi şair olub

[6, s.276]. Onun Mixail Nueymənin təsiri altına düşməsi faktını doktor Səlmə əl-Xadra da təsdiqləmişdir [7, s.170]. Lakin sonralar təqlidi üslubda şeir yazmağa qarşı çıxması onun xarakterik cəhətlərindən biri olmuşdur [5, s.114]. Sonralar Əbu Mazini yeni ərəb şeirinin başlanğıcı hesab edən kəslər də olmuşdur [7, s.169].

Qeyd edək ki, Əbu Mazi “*Təzkar*” isimli divanını Misirin İsgəndəriyyə şəhərində 1911-ci ildə çapdan çıxartmışdır. Həmin divanda siyasi şeirlər olsa da, heç bir şeir siyasi başlıq altında təqdim edilməmişdir [8, s.73]. Çünki həmin dövrlərdə siyasət ilə məşğul olmağın cəzası həbsxanaya atılmaq idi [9, s.364]. Belə şeir yazan şairlərə verilən həbsin müddəti isə 1 aydan 6 aya qədər idi [10, s.91]. Lakin Əbu Mazi siyasi şeirlərini “*Təzkar*” isimli divanının ikinci cüzündə Nyu-Yorkda çap etdirmişdir [1, s.21].

Bəzi tədqiqatçılara görə, Əbu Mazinin ilkin çağlarda yazdığı şeirlərdə Əbu Nuvas və Əbu Alə əl-Məarrinin təsiri hiss olunur [2, s.43], [3, s.15]. Əbu Mazi təkcə Şərq şairlərindən yox, həm də *Volter Vitmen* və *Henri Devid Toro* kimi Amerika şairlərindən də təsirlənmişdir [11, s.221]. Prof. Sabir Abduddayim hesab edir ki, Əbu Mazi *Volter Vitmenin* aşağıdakı şeirindən təsirlənmişdir:

أحتقل بنفسي وأتغنى بنفسي
وكل ما أدعيه أنا عليك أيها القارئ أن تدعيه
لأن كل ذرة تنتمي إلي تنتمي إليك

Öz şərəfimə bayram təşkil etdim. Özümlə birlikdə nəğmə oxudum.

Ey oxucu, mənim iddia etdiyim hər bir şeyi sən də iddia etməlisən.

Çünki mənə mənsub olan hər zərrə sənə də mənsubdur.

İddiaya görə, Əbu Mazi aşağıda qeyd etdiyimiz *الفاتحة* isimli şeirini *Volter Vitmenin* yuxarıda qeyd etdiyimiz şeirinin təsiri ilə yazmışdır.

يا رَفِيقِي أَنَا لَوْلَا أَنْتَ مَا وَقَعْتُ لَحْنًا
كُنْتُ فِي سِرِّي لَمَّا كُنْتُ وَحْدِي
كُنْتُ فِي سِرِّي لَمَّا كُنْتُ وَحْدِي أَتَغْنِي
هَذِهِ أَصْدَاءُ رُوحِي فَلَنْتَكُنْ رُوحَكَ أَذْنَا

Ey rəfiqim, əgər sən olmasaydın, mən nəğmə oxumazdım.

Mən yalnızbaşına nəğmə oxuyanda sən mənim könlümdəsən [4, s.555].

Bəzi ədiblərə görə, Əbu Mazinin *الفاتحة* isimli şeirində onun ilə Nədrə Həddad arasında mənə müştərəkliyi hiss olunur. Biz bu barədə növbəti səhifələrdə danışmışıq. Həmçinin, Əbu Mazinin ingilis şairi *Vilyam Bleykdən* də təsirləndiyi söylənilir [11, s.225].

Əbu Mazinin yazdığı qəsidələrin sayı 279-dur. Əbu Mazi bu şeirləri yazarkən müzari və müqtəzab bəhrləri istisna olmaqla, əruzun 14 bəhrindən istifadə etmişdir [2, s.49].

Əbu Mazinin ədəbi fəaliyyəti iki hissədən ibarətdir. Onun divanında yer almış şeirlər mənzum hekayələrdən və lirik şeirlərdən ibarətdir. Əbu Mazinin nəslə yazdığı məqalələr isə, sadəcə, jurnal və qəzetlərdə dərc edilmişdir.

Əbu Mazinin şeirlərini oxuyub təhlil edərkən onun ərəb dilinin qaydalarını pozduğunun fərqi varmışdıq. Həmçinin, Əbu Mazinin özü də bir şeirində ərəbcəsinin nöqsanlı olduğunu etiraf edir, lakin buna səbəb kimi yaşadığı mühtdə ingilis dilinin hakim olmasını göstərir:

لُغَةُ الْفَوْلَاذِ هَاضَتْ لُغَتِي
لَا بَعِيشُ الشَّدْوُ فِي بَحْرِ اصْطِخَابِ

Polad dil mənim dilimi qırdı. Nəğmə dənizin səs-küyündə yaşaya bilməz [12, s.64].

Bu şeirdə polad dil və dənizin səs-küyü ilə ingilis dili nəzərdə tutulur.

Bir ədibin, şairin ərəbcəsinin qüsurlu olması ədəbiyyatda ciddi nöqsan sayılır. Məsihi şair *Vadi Aqil* bir şeirində ərəblər üçün ərəb dilinin ölgün hala düşməsinə dözülməz bir hadisə hesab edildiyini belə vəsf etmişdir:

لُغَةُ يَهُونَ عَلَى بِنِيهَا أَنْ يَرَوْا
يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَبْلَ يَوْمِ هَوَانِهَا

“O, elə bir dildir ki, o dildə danışanlar üçün o dilin haqarətə uğradığı gündən öncə Qiyamət gününü görmələri daha asandır” [13, s.25].

Əbu Mazi ilə yanaşı, digər məhcər ədiblərinin əsərlərində də ərəb dilinin qrammatik qaydalarının kobud şəkildə pozulması hadisəsi müşahidə edilmişdir. Çünki məhcər şairlərinin əksəriyyəti nizamlı dil təlimi almamışdılar [7, s.107]. Lakin iki şair: İlyas Fərahat və Qaravi buradan istisnadır. Onlar həm üslub, həm də ərəb dili baxımından qüvvətli idilər [7, s.108].

Misrin adlı-sanlı ədiblərindən sayılan Taha Hüseynin də Əbu Mazinin şeirdə Ərəb dilinin qaydalarını pozmasını söylədiyini gördükdə bir

daha əmin olduq ki, iddiamızda haqlıyıq. Luyis Əvəz də Taha Hüseyn kimi məhcər şairlərini ərəb dilində cahil olmalarında ittiham etmişdir [7, s.183]. Əbu Mazinin ədəbi fəaliyyətini Taha Hüseyn təhlil edərəkən حديث الأربعاء isimli kitabında onun barəsində 7 səhifəlik yazı yazmışdır. Biz onlardan bəzilərini burada qeyd edəcəyik.

Taha Hüseynə görə, Əbu Mazinin ərəb dili bilgisi çox nöqsanlıdır. Onun şeirlərində əruz qaydalarına riayət edilməyib. O, Əbu Mazinin şeirlərinin ləfz və vəzndən əlavə, həm də mənə baxımından da qüsurlu olduğunu söyləmişdir. O, Əbu Mazinin aşağıdakı şeirinə etiraz etmişdir:

كلما أفرغت كأسِي
زدت كأسِي دنا

“Hər dəfə qədəhimdən şərab boşalanda, qədəhimə şərab çəlləyi əlavə edirdim”.

Taha Hüseyn bu beyt barədə qeyd edirdi ki, qədəh şərab çəlləyindən kiçik olduğu üçün, böyük olan əşyanı kiçik olan əşyanın içinə yerləşdirmək olmaz. Buna görə də bu şeirin mənasında yanlışlıq var. O, Əbu Mazini pessimist və xudbin şair adlandırmışdır. Buna səbəb isə Əbu Mazinin insanların əxlaqını, düşüncələrini əla salmaqda Əbu'l-Ala əl-Məarrinin və Ömər Xəyyamın yolu ilə getməsidir [14, s.3/198]. Lakin Əbu Mazi Taha Hüseynin onun yuxarıda qeyd etdiyimiz şeiri barədə yazdığı tənqiddə etiraz etmişdir və o beytin mənasının Taha Hüseynin düşündüyü kimi olmadığını söyləmişdir. Əbu Mazi bu şeirdə qədəhin rəmzi anlam daşdığını və qədəh ilə şərab qədəhinin yox, fikrin nəzərdə tutulduğunu söyləmişdir [8, s.110]. Əbu Mazinin pessimist olması fikrinə Nəcdə Fəthi də qatılmışdır. Lakin Nəcdə Fəthi hesab edirdi ki, Əbu Mazi şad-xürrəm olan pessimistdir [15, s.79]. Əbu Mazinin pessimist şair olması fikrini Muhəmməd Adulğani Həsən də təsdiqləmişdir. Lakin o, hesab edirdi ki, Əbu Mazi insanlardan öz bədbinliyini gizlədib, onlar arasında sevincini yayan şairdir [13, s.70]. İsa Ənnauri Taha Hüseynin əksinə olaraq, Əbu Mazinin pessimist deyil, nikbin şair olduğu qənaətinədir [9, s.190]. Çünki Əbu Mazi bəzi şeirlərində insanları həyatdan zövq almağa, gülümsəməyə dəvət edirdi. Məsələn, o, ابتسم isimli şeirində belə deyirdi:

قلت ابتسم ما دام بينك والردى

شبر فإنك بعد لن تتبسما

Dedim: “Ölüm ilə sənin aranda bir qarış məsafə olduğu müddətcə gülümsə. Çünki sən (ölümdən) sonra gülümsəməyəcəksən” [4, s.713].

Bu şeirdə həyatın müsibətlərini gülümsəmə və razılıq ilə qarşılamağa çağırış vardır [1, s.78].

Həmçinin, Əbu Mazinin المساء isimli şeirində də biz eyni çağırışı görürük:

فَصَعَى إِلَى صَوْتِ الْجَدَاوِلِ جَارِيَاتٍ فِي السُّفُوحِ
وَاسْتَشْفِي الأَزْهَارَ فِي الْجَنَاتِ مَا دَامَتْ تَفُوحُ
وَتَمْتَعِي بِالشُّهْبِ فِي الأَفْلاكِ مَا دَامَتْ تَلُوحُ
مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِي زَمَانٌ كَالضَّبَابِ أَوْ الدُّخَانِ

Düzənliklərdə axarkən çayların səsinə dinlə.
Bağçalardakı güllər ətir saçdığı müddətcə onları qoxula.

Ulduzlar göy qübbəsində göründüyü müddətcə onlardan həzz al.

Duman və tüstü kimi zaman səni bürümədən (həyatdan) zövq al [4, s.594].

Burada bir haşiyəyə çıxmaq istərdik. مساء kəliməsinə qədim ərəb şeirində çox az rast gəlinib. Qədim ərəb şairləri daha çox ليل kəliməsindən istifadə ediblər. Onlar şeirlərdə gecənin uzunluğunu, ulduzlarını və gecə boyunca çəkdikləri qayğı və əyləncələrini vəsf ediblər [16, s.350].

Həmçinin, Əbu Mazi الحياة isimli qəsidəsində də insanları nikbin olmağa dəvət etmişdir.

كن مع الفجر نسمة توسع الاز
هار شما وتارة وتقبيلا
لا سموما مع السواقي اللواتي
تملا الأرض في الظلام عويلا

Fəcr vaxtı çiçəkləri dərindən qoxlayan, bəzən də çiçəkləri hərisliklə öpən xəfif külək kimi ol.

Özü ilə birlikdə toz-torpaq gətirən Səmum küləyi olma. O Səmum küləyi ki, qaranlıqda yer üzünü öz viyılısı ilə doldurur [4, s.258].

Əbu Mazinin تعالى isimli şeirində də nikbinlik əhval-ruhiyyəsinin hökm sürdüyünü görürük. Şair bu şeirində bizə öyrədir ki, həyatın çirkinliklərini, tikanlarını diqqətə almamalıyıq. Yaz kəpənəkləri ilə birlikdə çiçəklər bağçasına tərəf yürüməliyik. Səmanın quşları ilə birlikdə hürriyyət səmasına tərəf yürüməliyik [6, s.284].

يُرِيدُ الْخُبُّ أَنْ نَضْحَكَ
فَلْنَضْحَكَ مَعَ الْفَجْرِ
وَأَنْ تَرْكُضَ فَلْتَرْكُضْ
مَعَ الْجَدُولِ وَالنَّهْرِ
وَأَنْ نَهْنَيْفَ فَلْنَهْنَيْفْ
مَعَ الْبُلْبُلِ وَالْقَمَرِي
فَمَنْ يَعْلَمُ بَعْدَ الْيَوْمِ
مَا يَحْدُثُ أَوْ يَجْرِي

Sevgi bizim gülməyimizi istəyir. Gəlin fəclə birlikdə gülək.

(Sevgi) bizim qaçmağımızı istəyir. Gəlin çaylar və nəhrlər ilə birlikdə qaçaq.

(Sevgi) bizim hayqırmağımızı istəyir. Gəlin bülbül və qumru ilə birlikdə hayqıraq.

Kim bilir, bu gündən sonra hansı hadisələr baş verəcək, cərəyan edəcək? [4, s.573]

Şövqi Deyfinin fikrincə, Əbu Mazinin nikbinliyi qüssə, ələm, həyacan hislərindən xali deyil [17, s.191].

Bundan əlavə, Taha Hüseyn hesab edir ki, Əbu Mazi ifrat dərəcədə sosial bərabərlik tərəfdarı olduğu [15, s.84] üçün o, kommunistdir [14, s.3/198]. Əbu Mazinin kommunist olmasını, onun sinifsiz cəmiyyətə çağırış etdiyini Corc Saydah da təsdiq etmişdir [6, s.283].

Taha Hüseynin fikrincə, Əbu Mazi ləfz və vəzn elmini yaxşı bilmir [14, s.3/200]. Lakin biz Taha Hüseynin bu sözü ilə razılaşa bilmərik. Ola bilsin ki, Əbu Mazi ləfz elmində zəifdir, lakin o, əruz və qafiyə elmini bilir. Çünki yazdığı şeirlərdən bunu hiss etmək olur. Əbu Mazi divanlarında əruz və qafiyə elminə biganə yanaşmamışdır. Onun bəzi şeirlərində əruz elminin tələblərindən bəzən kənara çıxması onun əruz elmində cahil olması anlamına yozula bilməz. Ərəb ədəbiyyatında ilk dəfə vəznə və qafiyəyə məhəl qoymadan şeir yazan kəslər məhcər şairləri olsa da, [18, s.78] Əbu Mazi ərəb şeirinin tələblərinə sadıq qalaraq şeir yazırdı. Vəzn və qafiyə ərəb şeirinin təbiətidir. Əbu Mazi ərəb şeirinin təbiətinə qarşı üsyan etməmişdir [19, s.592]. Taha Hüseynin isə Əbu Maziyə olan ittihamları təkcə bununla bitmirdi. O qeyd edirdi ki, Əbu Mazinin “Cədavi” isimli divanında yer almış şeirlərin məzmununda ədəbiyyat üçün orijinal poetik mənalar (المعنى المخترع) hiss edilməyəcək qədər az miqdardadır. O özündən öncəki şairlərə məxsus mənaları ögrulamışdır [3, s.198]. Taha Hüseynin bu sözləri Əbu Mazinin bir şair kimi ədəbi fəaliy-

yətinə böyük zərbədir. Çünki ədəbiyyatda bir şairin dəyəri, onun düha sahibi olması yazdığı şeirlərində orijinal fikirlər icad etməsi ilə və bunun kəmiyyəti ilə ölçülür. Taha Hüseyn isə yazırdı ki, Əbu Mazi qədim ərəb şairlərinin şeirlərindəki mənaları ögrulayaraq, onlara öz dəst-xəttini əlavə etmişdir. Biz yuxarıda Əbu Mazinin Taha Hüseynə etirazını qeyd etdik. Lakin bu etiraz içərisində mənə ögruluğu məsələsinə toxunulmur. Bu da onu göstərir ki, Əbu Mazi Taha Hüseynin ona yönəlmiş bu ittihamını qəbul edir. Əbu Mazi özü də şeirdə poetik mənənin rolunun əhəmiyyətli dərəcə böyük olduğunu qəbul edir. O bu barədə bir şeirdə belə demişdir:

لست مني إن حسبت
الشعر أفاظا ووزنا
خالفت دربك دربي
وانقضى ما كان منا

Əgər şeiri ləfz və vəzn hesab edirsənsə, sən məndən deyilsən.

Sənin yolun mənim yoluma muxalifdir və bizim aramızda olan hər şey bitdi [4, s.556].

Bu şeirdən aydın olur ki, Əbu Mazinin vaxtı ilə ədiblərin müzakirə etdiyi “şeirin ləfzimi daha mühümdür, yoxsa mənəsimi?” məsələsində tutduğu mövqeyi mənaya üstünlük verməsindən ibarətdir [3, s.41].

Zuheyr Mirza da Əbu Mazinin ərəbcəsinin nöqsanlı olması məsələsində Taha Hüseyn ilə eyni fikri paylaşır və qeyd edir ki, Əbu Mazinin ərəbcəsi çox nöqsanlıdır. Bunu misal olaraq o, aşağıdakı şeiri dəlil kimi təqdim edir [3, s.24].

الطود يقرأ في السماء الصافي
سفرا، جميل متنه والحاشيه

Dağ aydın səmada mətni və haşiyəsi gözəl olan kitab oxuyur [4, s.277].

Bu şeirdə جميل kəliməsinin “zammə” ilə (adlıq halda) oxunması ərəb dili qaydalarına ziddir [1, s.63].

Əbu Mazinin ədəbi yaradıcılığında elə şeirlər vardır ki, o şeirlərin mənəsi Cubran Xəlil Cubranın, Mixail Nueymənin və Nədra Həddadın şeirlərində ixtira etdikləri poetik mənalar ilə eynilik təşkil edir [9, s.57]. Gəlin onlardan bəzilərinə nəzər salaq. Cubran yazır:

ما أنبل القلب الحزين الذي لا يمنعه حزنه من أن ينشد أغنية
مع القلوب الفرحة

“Hüznü sevincli qəlblər ilə nəğmələr oxumağa mane olmayan hüznü qəlb necə də fəzilətli bir qəlbdir!”

Əbu Mazinin ابْتِسَم isimli şeirində söylənilən aşağıdakı misralar Cubranın az öncə qeyd etdiyimiz sözlərinin mənası ilə uyğunluq təşkil edir.

قَالَ الْيَالِي جَرَّ عَتِّي عَلَمًا
قُلْتُ ابْتِسِمَ وَلَيْنَ جَرَّ عَتَّ الْعَلَمَا
فَلَعَلَّ غَيْرَكَ إِنْ رَأَىكَ مُرْتَمًا
طَرَحَ الْكَابِئَةَ جَانِبًا وَتَرْتَمًا

Dedi: gecələr mənə əlqəm içizdirdi. Dedim: əlqəm içsən də belə, təbəssüm et.

Ola bilsin ki, səndən başqası səni nəğmə oxuyarkən görsə, kədəri bir tərəfə atıb o da nəğmə oxuyar.

Aşağıda təqdim edəcəyimiz كم تشنكي isimli şeirin bəzi misralarında Əbu Mazinin ortaya qoyduğu mənalar Mixail Nueymənin söylədiyi mənalar ilə uyğun gəlir. Həmin şeirdə Əbu Mazi deyir:

كَمْ تَشْتَكِي وَتَقُولُ إِنَّكَ مُعْجَمٌ
وَالْأَرْضُ مِنْكَ وَالسَّمَاءُ وَالْأَنْجُمُ؟
وَلَكَّ الْحُقُولُ وَزَهْرُهَا وَأَرْيَجُهَا
وَنَسِيمُهَا وَالْبُلْبُلُ الْمُتَرْتِمُ

“Yoxsulam”, – deyib, nə qədər şikayət edəcəksən? Yer, səma və ulduzlar sənin mülkün deyilmi?

Əkin sahələri və çiçəkləri, onların qoxuları, əkin sahəsində əsən külək, oxuyan bülbül sənin deyilmi? [4, s.814]

İndi isə Mixail Nueymənin eyni mənanı ifadə edən sözləri ilə tanış olaq. O yazır:

أولم تعطك الحياة السماء وكل ما فيها واليابسة وكل ما عليها
والبهار وكل ما في أحشائها؟

Məgər həyat sənə səmanı içindəkilər ilə birlikdə verməyibmi? Yerüzünü üzərindəkilər ilə birlikdə sənə vermədimi? Dənizləri içindəkilər ilə birlikdə sənə vermədimi?

Əbu Mazi ilə Mixail Nueymə arasındakı məna müştərəkliyinə Əbu Mazinin الأسطورة الأزلية isimli şeirində də rast gəlirik.

هُم حَدَّدُوا الْفَيْحَ فَكَانَ الْجَمَالَ
وَعَرَّفُوا الْخَيْرَ فَكَانَ الطَّلَاحَ
وَلَيْسَ مِنْ تَقْصِيرٍ وَلَا مِنْ كَمَالٍ
فَالشُّوْكَ فِي التَّحْقِيقِ مِثْلُ الْأَفَاحِ
وَدَّرَةُ الرَّمْلِ كَكُلِّ الْجِبَالِ
وَكَالَّذِي عَزَّ الَّذِي هَانَا

(Çünki) onlar (düşünüb) çirkinlik üçün hədd təyin etmişdilər. O isə gözəllik imiş. Xeyirə tərif vermişdilər. O isə yamanlıq imiş.

Bir şeyin naqis, yaxud kamil olmasını demək doğru deyil. Çünki incələndiyi zaman tikanın çobanyastığı kimi olması aydın olur.

Qumun bir zərrəsi bütöv bir dağ kimidir. Asan olan çətin kimidir.

İndi isə Mixail Nueymənin bu şeirdəki məna ilə eynilik təşkil edən sözlərinə nəzər salaq. Mixail Nueymə yazır:

لا الجبل أثقل من ذرة الرمل ولا الثور أعظم من الضفدع ولا
الثمرة أتمن من الحطبة ولا الزهرة أقدس أو أجمل من الشوكة

Nə bir dağ qum dənəsindən ağırdır, nə də ki, bir öküz qurbağadan böyükdür. Heç bir meyvə odundan daha qiymətli deyil, heç bir gül tikandan daha qüdsi, yaxud daha gözəl deyil.

Əbu Mazi və Nədra Həddadın şeirləri arasındakı məna müştərəkliyinə gəlincə, buna misal olaraq, Əbu Mazinin الفاتحة isimli şeirini göstərmək olar.

يا رَفِيقِي أَنَا لَوْلَا أَنْتَ مَا وَقَعْتُ لَحْنًا
كُنْتُ فِي سِرِّي لَمَّا كُنْتُ وَحْدِي
كُنْتُ فِي سِرِّي لَمَّا كُنْتُ وَحْدِي أَتَعْنَى
هَذِهِ أَصْدَاءُ رُوحِي فَتَتَكَنُّ رُوحَكَ أَذْنَا
رَبِمَا كُنْتُ غَنِيًّا غَيْرَ أَنِّي بِكَ أَغْنَى
يَا رَفِيقِي أَنْتَ إِنْ رَاعَيْتَ فَجْرِي صَارَ أَسْنَى
وَإِذَا رَحْتَ بِكَرْمِي زِدْتَهُ خَصْبًا وَأَمْنَا
قَدْ سَكَبْتَ الْخَمْرَ كِي تَشْرَبَ فَاشْرَبْ مَطْمَئِنَا

Ey rəfiqim, əgər sən olmasaydın, mən nəğmə oxumazdım.

Mən yalnızbaşına nəğmə oxuyanda sən mənim könlümdəsən.

Bu mənim ruhumun sədasıdır. Qoy sənin ruhun dinləyən qulaq olsun.

Ola bilsin ki, mən zəngin idim. Lakin mən sənin ilə zənginəm.

Ey rəfiqim, sən mənim fəcrimə nəzər salsan, o daha parlaq olar.

Üzüm bağında getdiyən zaman oranın münbitliyini və əmin-amanlığını artırarsan.

Mən şərab süzdüm ki, sən onu içəsən. Rahatlıqla iç [4, s.55].

İndi isə gəlin Nədra Həddadın eyni mənalı şeiri ilə tanış olaq.

يا أَخِي السَّاعِي لَنَيْلِ الْمَجْدِ خَفَّفَ عَنكَ جَمْحَكَ
أَنَا رَاضٍ بِالْعَصَا يَا أَيُّهَا الْحَامِلُ رَمْحَكَ
وَسَأَرْضِي خَبِزَكَ الْأَسْوَدَ فِي الْحَبِّ وَمَلْحَكَ
وَسَأَنْسِي جَرْحَكَ قَلْبِي كَمَا شَاهَدْتَ جَرْحَكَ

واری لیلیک لیلی واری صبحی صبحک
وإذا أخطأت نحوي فأنا الطالب صفحك

Şərəf əldə etmək üçün səy edən qardaşım, dikbaşlığından biraz azalt.

Ey öz nizəsini daşıyan kəs, mən əsa ilə xoşnudam.

Mən sənənin sevgidəki qara çörəyindən və duzundan razı olacağam.

Hər dəfə sənənin yaranı görəndə öz qəlbimin yarasını unudacağam.

Mən sənənin gecəni öz gecəm hesab edirəm. Sənənin sübhünü öz sübhüm hesab edirəm.

Sən mənə qarşı bir xəta etsən, sənəni bağışlamaq istəyəyəm.

Mixail Nueymənin *العالم صوت* isimli kitabında bu iki qəsidə ilə eyni mənəni bölüşən bəzi fikirlərə rast gəlirik. Mixail Nueymə yazır:

أدرکت یا أخي أنني ما خطوت خطوة في حياتي إلا كانت يدك
في يدي وساعدك إلى ساعدي وكتفك إلى كتفي وأنتي حبيبت لا
بما في وحدي من حياة بل بما فيك وفي من حياة وها أنذا
أستغفرك جميع ذنوبي إليك – وما أكثرها – فهلا غفرت

“Ey qardaşım, anladım ki, həyatda hər addımı sənənin ilə əl-ələ, ovuc-ovuca tutaraq, qol-qola tutaraq, çiyin-çiyinə verərək atmışam. Mən içimdəki orqanlarımın diri olmasına görə yox, sən və məndəki orqanların diri olmasına görə yaşayıram. Budur, mən, səndən sənə qarşı etdiyim günahlarıma görə bağışlanma diləyirəm. Günahlarım necə də çoxdur! Məni bağışlasana”.

Əbu Mazinin *طين* (Palçıq) isimli şeirinin bəzi beytlərində söylənilən mənə ilə Mixail Nueymənin nəsrə yazdığı bəzi əsərlərdə söylədiyi mənələr arasında uyğunluq görülmüşdür. Aşağıdakı beytlər “*Palçıq*” qəsidəsindəndir.

ألك الروضة الجميلة فيها الماء والطير والأزهر والند
فأزجر الريح أن تهز وتلوي شجر الروض إنه يتأود
والجم الماء في العدير ومرة لا يصفق إلا وأنت بمشهد

Sənənin içərisində su, quş, çiçəklər və aloe olan gözəl bağcanmı var?

Onda bağçaların ağacları yan tərəflərə əyilib sallanarkən küləyi onları silkələməkdən, ayməkdən saqındır.

Çaydakı suyun qarşısını al və ona əmr et ki, yalnız sən müşahidə etdiyən zaman ətrafda dövr etsin.

Mixail Nueymənin aşağıdakı sözləri bu şeirlə bənzər mənə ifadə etmişdir.

إنن ضع البحر في جيبك والشمس والقمر والنجوم في بيتك
واحبس الهواء في خزانك

“Onda dənizi cibinə qoy. Günəşi, ayı və ulduzları evinə qoy. Havanı öz xəzinəndə həbs et” [9, s.58-59].

Mixail Nueymə Taha Hüseynin Məhcər ədiblərini və Əbu Mazini kəskin tənqid etməsinə etiraz edərək, Taha Hüseyni və onunla həmfikir olanları *əhli-təqlid* və *əhli-cumud* adlandırmışdır. Bundan əlavə, Mixail Nueymənin fikrincə, *təqlid* və *cumud* əhlinin Məhcər ədiblərini məzəmmət etməsi insanların məhcər ədiblərinə olan maraqlarının daha da artmasına səbəb olmuşdur [3, s.33]. Məhcər ədibləri təqlidi yeni ərəb ədəbiyyatının ölümü kimi görürdülər [13, s.49].

Əbu Mazinin hansı dərəcədə savadlı şair olması onun şeirlərini struktur və mənə baxımından təhlil etdikdən sonra müəyyən edilə bilər. Zuheyr Mirzanın fikrincə, şairin gənc yaşlarında qələmə aldığı şeirlərdən aydın olur ki, o, gənc olarkən çox az savada malik olub. Məsələn, bütün bunlar onun “*Təzkar*” isimli divanında yer almış şeirlərdən aydın olur [3, s.14]. Lakin Amerikaya hicrət etdikdən sonra onun yazdığı şeirlərdən məlum olur ki, şair artıq zamanla savadını artırmış və nəticədə, daha səviyyəli şeirlər ortaya qoya bilmişdir [3, s.15].

Bu qüsurları təkcə Əbu Mazinin yox, digər məhcər ədiblərinin şeirlərində də görmək olar. Nəcdə Fəthi Safvaya görə, Məhcər ədiblərinin heç biri ədəbiyyat sahəsində ixtisaslaşmış insanlar deyildilər. Onlar ədəbiyyat ilə peşəkarcasına deyil, həvəskarcasına məşğul olurdular. Çalışdıqları işdən ayrılıb biraz zaman tapan kimi şeir yazardılar. Onlar nizamlı şəkildə şeir, lüğət dərsi almamışdılar [15, s.47].

Əbu Mazi Amerikaya getmədən öncə öz şeirlərində bədii ifadə vasitələrindən çox istifadə etdiyi üçün Zuheyr Mirza Əbu Mazinin bu illərdəki şeirlərini “*Sənət*” məktəbinin məhsulu adlandırmışdır. Lakin o, “*Qələmlər Birliyi*” ədəbi məktəbinə qoşulduqdan sonra onun şeirlərində bədii ifadə vasitələri əvvəlki kimi gözə çarpmır [3, s.22].

Əbu Mazi özündən öncəki qədim ərəb şairlərini bəyənmir, onları məzəmmət edirdi [3, s.41]. Onun bu fikirdə olmasını aşağıdakı şeirindən anlamaq olur:

أنا ما وقفتُ لِكِي أُشْتَبَّ بِالطَّلَا
ما لي وللتشبيب بالصهبا

لا تَسْأَلُونِي الْمَدْحَ أَوْ وَصَفَ الدُّمَى
إِنِّي نَبَذْتُ سَفَافِيفَ الشُّعْرَاءِ
بَاعُوا لِأَجْلِ الْمَالِ مَاءَ حَيَائِهِمْ
مَدْحًا وَبَيْتَ أَصُونُ مَاءِ حَيَائِي
لَمْ يَفْهَمُوا مَا الشُّعْرُ إِلَّا أَنَّهُ
قَدْ بَاتَ وَاسِطَةً إِلَى الْإِثْرَاءِ

Mən ayağa qalxmamışam ki, şərabi mədh edim. Şərabi mədh etməkdən mənə nə?

Məndən gözəl qadınları mədh etməyi və vəsf etməyi istəməyin.

Mən şairlərin axmaqlılıqlarını rədd etmişəm. Onlar mal toplamaq üçün öz həyalarını mədhə satıblar. Mən isə öz həyami qoruyuram.

Onlar şeiri ancaq sərvət toplamaq vasitəsi kimi anlayıblar [4, s.304].

Əbu Mazi, həmçinin, müasir şairləri də bəyənirdi. O, 1948-ci ildə Şərqi Ərəb ölkələrinə səfər etdikdən sonra orada görüşdüyü şairlər barədə düşüncəsi belə olmuşdur:

“Müasir ərəb şairləri qadınlara məxsus psixoloji xəstəliyə mübtəla olublar. Qadınlar kimi tərif onları sevindirir. Onlar qadınlar kimi ağlamağı sevirlər. Bu şairlərin istedadı ölü torpaq kimi quruyub və onların gübrəyə ehtiyacı var. Onlar keçmiş mədəniyyətin çürümüş cəsədi üzərində uzanıblar” [5, s.115].

Əbu Mazinin 1948-ci ildə ərəb ölkələrinə səfəri YUNESKO-nun dəvəti ilə olmuşdur [1, s.39].

Əbu Mazi 1929-cu ildə çap etdirdiyi *المرأة في الشعر العربي* isimli məqaləsində qeyd edirdi ki, qədim ərəb şeirlərində qadın obrazı şairlərin aşıq olduğu gözəl dilbər surətidir. Lakin onların şeirlərində qız, bacı və arvad surətinə nadirən rast gəlmək olur. Əbu Mazi bunu şeirdə böyük boşluq adlandırır. Lakin Əbu Mazi deyirdi ki, bu şeirlər öz zamanlarına uyğun tərzdə söyləndiyi üçün buna görə biz bu şairləri məzəmmət edə bilmərik. Lakin bu məsələdə cahiliyyə şeirlərinin yolunu izləyən müasir dövrün şairlərini məzəmmət etmək bizim haqqımızdır [8, s.57-58].

Əbu Mazinin düşüncələri zamanla dəyişkən olsa da, onun sabit düşüncələrinin bəziləri şeirlərində əks olunmuşdur. Əbu Maziyə görə qadın çöldə çalışmamalıdır, o öz evində qərar tutmalıdır [3, s.46]. Çünki o, çöldə işləmək üçün yaradılmayıb [1, s.97].

جشموها كل أمر مُعْضِل
وَهِيَ لَمْ تَخْلُقْ لِغَيْرِ الْمَنْزِلِ

Ona çətin iş yüklədilər. Halbuki, o, mənzil üçün xəlq olunub [4, s.300].

Corc Saydah Əbu Mazinin qadın haqqında belə bir rəydə olmasını tənqid etmiş və bu düşüncəni irtica hesab etmişdir. Corc Saydah yazırdı ki, Amerika mühitində yaşayan şairdən belə bir fikir çıxması qəribədir [6, s.282].

Əbu Mazinin bu düşüncəsi Qurani-Kərimin qadınlar barədə *قرن في بيوتكن* “Evlərinizdə qərar tutun” hökmünə uyğundur. Əbu Mazinin bir çox şeirlərində Quranın təsiri açıq-aydın görünür. O, Qurandan təzmin (تضمين) yolu ilə müəyyən iqtibaslar da etmişdir [1, s.60].

Bundan əlavə, Əbu Mazi qadına həqarət edilməsinə, onun cəmiyyətdəki rolunun kiçildilməsinə də qarşı idi. O, şeirlərində qadın faktını təcəssüm etməyə və qadının əziyyət çəkdiyi problemləri izah etməyə çalışırdı [20]. Əbu Mazi bu barədə *المرأة والرجل* isimli şeirində deyir.

إِلَى مَا تُحْتَقَرُ الْغَادَاتُ بَيْنَكُمْ
وَهُنَّ فِي الْكُونِ أَرْقَى مِنْكُمْ رُتْبًا
كُنَّ لَكُمْ سَبَبًا فِي كُلِّ مَكْرُمَةٍ
وَكُنْتُمْ فِي شَقَاءِ الْمَرْأَةِ السَّبَبَا
زَعَمْتُمْ أَنَّهُنَّ خَامِلَاتُ نَهْيٍ
وَلَوْ أَرَدْنَ لَصَيَّرْنَ النَّثْرَى دَهْبًا

Nə zamana qədər gənc qızlar sizin aranızda dəyərsiz hesab olunacaq?!

Onlar varlıqda rütbəcə sizdən daha yuxarıdırlar.

Onlar sizin üçün hər bir ləyaqətin səbəbidirlər. Siz isə qadınların bədbəxt olmasının səbəbkarısınız.

Siz güman edirsiniz ki, onlar ağıldan kəmdirlər. Onlar istəsəydilər, torpağı qızıla çevirərdilər [4, s.102].

Əbu Mazinin ədəbi yaradıcılığında toxunduğu digər ictimai problem yoxsulluq məsələsidir. O, yoxsul insanların halına yanır və insanları fəqirlərə yardım etməyə çağırırdı. O, *الفقير* isimli qəsidəsində deyir:

نَفْسٌ أَقَامَ الْخُزْنَ بَيْنَ ضُلُوعِهِ
وَالْخُزْنَ نَارَ غَيْرِ ذَاتِ ضِيَاءِ
يَبْكِي بُكَاءَ الْوَالِدِ فَارِقَ أُمِّهِ
مَا حِيلَةَ الْمَحْزُونِ غَيْرَ بُكَاءِ
حَيْرَانَ لَا يَدْرِي أَيْقَتُلُ نَفْسَهُ
عَمْدًا فَيَخْلَصَ مِنْ أَدَى الدُّنْيَا

Qəlbində hüzn yaşayan (fəqir) bir kəs. Hüzn işığı olmayan oddur.

O, anasından ayrı düşmüş uşaq kimi ağlayırdı. Hüzünlü insanın ağlamaqdan başqa çarəsi yoxdur.

O, heyrətlər içərisində idi. Bilmirdi ki, dünyanın əziyyətindən xilas olmaq üçün intihar etsin, ya yox [12, s.34].

Əbu Mazi heç bir siyasi konsepsiyayı dəstəkləməsə də, türklər barədə sərt mövqə tutmuşdur [3, s.47]. Əbu Mazi Osmanlı türklərini qətiyyənlə sevmir və o, Osmanlıların yürütdüyü siyasətin əleyhinə idi [15, s.62]. Əbu Mazinin türkləri sevməməsi onun ədəbi fəaliyyətində açıq-aşkar sezilir. Çünki divanında türklər barədə yazdığı çoxlu şeirləri vardır. Lakin türkləri sevməyən Əbu Mazi Amerikaya vurğun şair olmuşdur. O deyirdi ki, Amerika Livanın xilaskarıdır və Amerikanın hesabına Livan türklərin atəşindən xilas olmuşdur [3, s.48]. Əbu Mazi Amerika barəsində aşağıdakı şeiri söyləmişdir.

فالتدم أميركا ما التظما
ما لهذا الفتح في التاريخ ثان
والتعش رايتها ذات النجوم
أجمل الرايات أولى بالخلود

İki dəniz bir-biri ilə çarpıldığı müddətcə Amerika var olsun!

Tarixdə bu fəthin ikincisi olmayıb.

Yaşasın Amerikanın ulduzlu bayrağı! O bayraqların ən gözəlidir və əbədi olmağa daha layiqdir [4, s.364].

O, وداع وشكوى isimli digər şeirində Amerikanı mədh edərək belə deyir:

هذه هي الدنيا الجديدة فانظري
فيها ضياء العلم كيف تالقا

Bu "Yeni Dünyadır". Bax gör orada elmin işığı necə parlayır [12, s.289].

Əbu Mazinin şeirlərindən aydın olur ki, o, müharibəni sevmir. Lakin bu müharibə türklərə qarşı edilərsə, onda o bu müharibəni alqışlayır və dəstəkləyir [3, s.55].

Əbu Mazinin ədəbi yaradıcılığında onun din anlayışına da geniş yer verilmişdir. Məhcər ədibləri Allaha sufilərin inandığı kimi inanırdılar. Onlar insanları Allaha imana dəvət edirdilər. Dində tolerantlıq və fikir azadlığı onların əqidələrinin özəyini təşkil edirdi [11, s.241]. Əbu Mazi Cubran, Reyhani və Nueymə kimi fikir azadlığı tərəfdarı olmuşdur. O, əslən xristian etiqadında olsa da, cəzaları olan, insanlar

arasında fərq qoyan heç bir dinə etiqad etməmişdir. Əbu Mazi insanları din məsələsində təbiətə bənzəməyə dəvət edirdi. O deyirdi ki, təbiətin bir məzhəbi, dini icması (taifə) olmadığı kimi, bizim də məzhəbimiz, dini icmamız olmamalıdır [9, s.119]. Əbu Mazi كتابي isimli şeirində həm öz dini etiqadını elan edir, həm də insanları din xüsusunda təbiət kimi fərq qoymadan hər kəsə qarşı eyni cür davranan kəs olmağa dəvət edirdi.

فديني كدين الرّوض يعبق بالشذى
ولو لم يكن فيه سوى اللّصّ مُنسلًا
فكم هسّ لئلاّ نسام والنور والهدى
وأوى إليه الطير والنذر والنملا
وديني الذي اختار الغدير لنفسه
ويا حسن ما اختار الغدير وما أحلى
تجيء إليه الطير عطشى فترتوي
وإن وردتة الإبل لم يزجر الإبلا

"Mənim dinim oraya gizlicə soxulmuş oğru olsa belə, (hər kəsə) atir saçan bağçanın dini kimidir.

O bağça dəfələrlə yelləri, nuru və şehi mehribancasına qarşılamişdir. O bağça özündə quşlara, xırda qarışqalara və iri qarışqalara dəfələrlə sığınacaq vermişdir.

Mənim dinim gölməçənin özü üçün seçdiyi dindir. Necə də gözəl! Gölməçənin özü üçün seçdiyi (din) necə də bəzaklidir!

Quşlar susuzkən ona tərəf gəlirlər və su içirlər. Əgər ona tərəf dəvə gəlsə, o gölməçə dəvəni qovmaz [4, s.728].

Bu şeirdən anlayırıq ki, Əbu Mazinin "vəla və bəra" məsələsində məxsusi əqidəsi olmuşdur.

Əbu Mazinin bəzi şeirlərində onun vəhdəti-vücut nəzəriyyəsinə etiqad etməsinin əlamətləri görülmüşdür. Lakin o bunu açıq şəkildə bəyan etməmişdir. O, أنا وابني isimli şeirində deyir:

من أحب الله جبارا وفتاكا وقاهر
فأنا أهواه رساما، وفتانا، وساحر
وأراه في الندى والزهر والشهب السوافر

Kim məhvedici, qəddar və məcbur edən Allahu sevmişdir?!

Mən onu rəssam, sənətkar və sehrbaz olaraq sevirəm.

Mən onu şəhdə, güllərdə və aydın görünən ulduzlarda görürəm [4, s.808].

Son misrada şairin Allahu şəhdə, çiçəkdə və ulduzlarda görməsi onun vəhdəti-vücut etiqadına müəyyən qədər meyilli olması kimi yozul-

muşdur. Əbu Mazi bu şeiri oğlunun ona Allah barədə sual verməsindən sonra yazmışdır. Şeirin digər misralarında Əbu Mazi Allah barədə etiqadını ortaya qoyur.

أحسب الله الذي صاغ من الذرات صحرا
والذي شاء فصارت قطرات الماء بحرا
والذي شاء فضم البحر أصدافا ودرا
وأراد الضوء أجراما فصار الضوء زُهرًا

Mən Allahı zərrələrdən qaya yaradan kəs hesab edirəm.

O elə bir varlıqdır ki, o istəsə, suyun damcıları dəniz olar.

O elə bir varlıqdır ki, dənizə sədəf və dür qoyar.

O elə bir varlıqdır ki, işığın göy cismi olduğunu istəsə, işıq parlaq (ulduz) olar.

Bu şeirin digər misralarını oxuduqda görürük ki, Əbu Mazi bəzən Allahın fikir olduğunu söyləyir. Bəzən də hesab edir ki, Allah hissdır, şüurdur. Sonda isə Allahın şairin divanını olduğunu söyləyir [1, s.84].

Əbu Mazinin قطرَة الطل isimli qəsidəsi isə onun tənəsüx inancını təbliğ etdiyi şeirlərindən biridir [11, s.296]. Gəlin həmin qəsidə ilə tanış olaq.

إِنْ تَرَّ زَهْرَةٌ وَرَدَّ فَوْقَهَا لِلطَّلِّ قَطْرَهُ
فَتَأْمَلُهَا كَلْغَزٍ غَامِضٍ تَجْهَلُ سِرَّهُ
وَلَتَكُنَّ عَيْنُكَ كَفَاءً وَلَيَكُنَّ لَمْسُكَ نَظْرَهُ
لَيْسَتْ الْحَمْرَاءُ جَمْرَهُ لَا وَلَا الْبَيْضَاءُ دَرَّهُ
رُبُّ رُوحٍ مِثْلُ رُوحِي عَاقَتْ الدُّنْيَا الْمُضِرَّهَ
فَارْتَقَتْ فِي الْجَوِّ تَبْغِي مَنْزِلًا فَوْقَ الْمَجْرَهَ
عَلَّهَا تَحْبًا قَلِيلًا فِي الْفَضَاءِ الْحَرِّ حُرَّهُ
دَرَقَتْهَا مُقَلَّةُ الظُّلْمَاءِ عِنْدَ الْفَجْرِ قَطْرَهُ

Əgər bir qızılgülün üzərində şəh damlası görsən, onu sirrini bilmədiyini kimi düşün.

Qoy sənin gözün ovuc olsun, toxunmağın isə baxış olsun. (Əslində,) qırmızı rəngli (yanar köz) yanar köz deyil. (Əslində) ağ rəngli (dürr) dürr deyildir.

Mənim ruhum kimi zərərli dünyanı sevməyən nə qədər ruqlar vardır ki, kəhkəşan üzərində özünə mənzil arzulayaraq səmaya ucalmışdır.

Ola bilsin ki, o ruh bir müddət hürr fəzada azad şəkildə yaşamış və sonra buludun gözündən səhər vaxtı damla kimi axmışdır [4, s.613].

Bu şeirin son misrasından açıq-aydın görünür ki, Əbu Mazi tənəsüx inancını təbliğ edir. Çünki o düşünür ki, bizim gülün üzərində gördüyümüz şəh damlası ola bilsin ki, hansısa vəfat etmiş insanın su damlasına dönmüş yeni

halıdır. Əbu Mazinin bu şeirdə oxucularına ölmüş şəxsin ruhunun göyə qalxdıqdan sonra suya dönüb buludlardan yerə axması və qızılgülün üzərində şəh kimi peyda olması fikrini təlqin etməsi vardır.

İnsanlarda belə yalnız bir təsəvvür yaranıb ki, məhcər ədiblərinin hamısı xristian ərəblər olublar. Bu, yalnız məlumatdır. Həqiqət budur ki, məhcər ədiblərinin içərisində sonradan İslamı qəbul edən Əbulfadl Valid isimli şair də olmuşdur. Onların içərisində elə ədiblər var idi ki, onlar əvvəldən müsəlman idilər. Məsələn, Seyfəddin Rahhal və Mahmud Şərif kimi. Seyfəddin Rahhal təəssübkeş müsəlman idi və məhcər ədibi İlyas Fərahat Braziliyada donuz ticarəti ilə məşğul olduğu üçün Seyfəddin Rahhal onun əleyhinə Suriya və Livan qəzetlərində məqalələr dərc etdirmişdir. Bundan əlavə, o, Quranı İspan dilinə tərcümə etmişdir [11, s.280].

Əbu Mazi barədə bir çox ədiblər və görkəmli şəxslər müxtəlif sözlər söyləmişlər. Biz onları bura toplamağı qərara aldığımız.

“Mən onu zirvəyə qaldırıram. Qədim və müasir şairlərdən heç birini ondan üstün hesab etmirəm” [21, s.160].

[Fədva Tuqan]

“Onun şeiri quyuların dibindən və keçmişin çürüntülərindən xilas edən kəndir kimidir. O, bir səfinədir. Ərəb şeiri əbədilik dənizinə yetişənə qədər o səfinədə olacaq. Əgər o səfinə olmasaydı, ərəb şeiri suya qarq olardı” [22, s.290].

[Cubran Xəlil Cubran]

“Əbu Mazi Məhcər şairləri içərisində ən mütəfəkkir kəsdir” [23, s.101].

[Vadi Əmin Dib]

“İliyyə Əbu Mazi, mübahisəsiz, məhcərdəki ərəb şairlərinin əmiridir” [13, s.98].

[Muhamməd Abudlğani Həsən]

“Əbu Mazinin ölümü ilə məhcər şeirinin ən böyük bayrağı büküldü” [6, s.6].

[Corc Saydah]

“Əbu Mazini Məhcər şairlərinin rəhbəri və qərib diyardakı şairlərin əmiri edəcək kifayət qədər ədəbi məziyyətləri vardır” [1, s.63].

[Xəlil Bərhum]

“Əbu Mazi şeirlərində orijinallıq ən az təsadüf edilən şairdir. Çünki ədəbi oğruluq ilə çox məşğul olub. Başqalarının fikirlərini mənimləməkdən utanmayıb” [1, s.104].

[Əhməd Zəki Əbu Şadi]

“Şairlər məndən soruşdular ki, onların əmiri haradadır?”

Mütləq olaraq dedim ki, sizin əmiriniz İliyyadır.

Onlar dedilər ki, bəs sən? Mən dedim ki, “sizin əmiriniz odur”.

Mən isə xəlv edilməmiş ümmətin əmiriyəm” [1, s.105].

[Əhməd Safi Nəcəfi]

Nəticə / Conclusion

Nəticə etibarlı ilə söyləyə bilərik ki, Əbu Mazinin ədəbi fəaliyyətində təqliddən təcdidə doğru dönüş nöqtəsi o, Amerikada mühacirət həyatı yaşayarkən baş vermişdir. Qənaətimizcə, şairi əhatə edən “*Qələmlər Birliyi*” kimi ədəbi mühit onun təqliddən təcdidə doğru ədəbi fəaliyyətində dəyişiklik etməyə yön vermişdir. Bu dönmədə, yəni ədəbi fəaliyyətinin ikinci dönəmi hesab edilən mühacirətdəki ədəbi yaradıcılığında şair hər nə qədər təqliddən təcdidə doğru istiqamət alsada, bu onun tamamilən təqliddən sıyrıldığı anlamına gəlməz. Çünki Əbu Mazi təcdid dönəmində də ərəb şeirinin vazkeçilməz sütunu hesab edilən əruz və qafiyə elminin tələblərindən kənara çıxmamışdır. Bəzi istisnaları nəzərə almasaq, onun təcdid dönəmində yazdığı həm lirik şeirlər, həm də mənzum hekayələrin hər biri

əruz və qafiyə elminin qayda və qanunlarına tabe olmuşdur. Ədiblərin şairə yönəlik tənqidlərinə gəlincə, bu tənqidlərin ən şiddətli onun plagiatçılıqda ittiham edilməsidir. Biz bu fikir ilə tamamilə razılaşırıq, çünki ədiblər içərisində bunu sübut edənlər də olmuşdur. Məsələn, onun “*Palçıq*” (*tin*) isimli şeiri bir plagiat məhsuludur. Lakin onun digər şeirlərində bu plagiatın miqdarını ölçmək olduqca zəhmətli və uzun zaman tələb edən bir işdir. Çünki bunu edən kəs Əbu Maziyə qədər yazılmış bütün şeirləri oxumalı və yaddaşına həkk etməlidir. Həmçinin, bu plagiatı üzə çıxarmaq üçün Avropa və Amerika şairlərinin də ədəbi irsi ilə yaxından tanış olmaq lazımdır. Çünki Əbu Mazi bir çox şeirlərində Qərb şairlərindən təsirlənmişdir. Bununla bağlı biz məqaləmizdə bəzi nüanslara toxunduq.

Ədəbiyyat / References

1. X. Bərhumi, *İliyya Əbu Mazi: Şairus-Sual vəl-Cəmal*, 1. nəşr. Beyrut: Darul-Kutubil-İlmiyyə, 1993.
2. Q. Əs-Said, “Əl-Bunyatul-Uslubiyyə fi Xitabiş-Şiri İndə İliyya Əbi Mazi”, Magistr, Qasdi-Mərbah, Əl-Cəzair, 2009.
3. Z. Mirza, *İliyya Əbu Mazi: Şairul-Məhcəril-Əkbər*, 1. nəşr. Dəməşq: Darul-Yaqazatil-Arabiyyə lit-Təlif vat-Tərcəmə və n-Nəşr, 1954.
4. A. Əl-Əştər, *İliyya Əbu Mazi: (Əl-Amaluş-Şiriyyətul-Kamilə)*, 1. nəşr. Küveyt: Muəssəsətu Caizəti Abdulaziz Səud Əl-Babtin, 2008.
5. M. X. Cuha, *Alamuş-Şiriyyətul-Arabiyyə-Hadis min Əməd Şovqi ilə Mahmud Dərviş*, 2. nəşr. Beyrut: Darul-Avdə, 2014.
6. C. Saydah, *Ədəbuna və Udəbauna fil-Məhcəril-Əmrkiyyə*. Beyrut: Darul-İlmi lil-Məlayin, 1964.
7. S. Əl-X. Əl-Cəyusi, *Əl-İtticəhatu val-Harakatu fiş-Şiril-Arabiyyə-Hadis*, 2. nəşr. Beyrut: Mərkəzu Dirasətil- Vahdətül-Arabiyyə, 2007.
8. C. D. Səlim, *İliyya Əbu Mazi: (1889-1957) Dirasətu anhu və Əşaruhul-Məchulə*, 1. nəşr. Qahirə: Darul-Məarif.
9. İ. Ən-Nauri, *Ədəbul-Məhcər*, 2. nəşr. Misr: Darul-Məarif, 1977.
10. M. Q. Ali, *Şirun minəl-Məhcər*, 1. nəşr. Qahirə: Mətabiu Daril-İnsaf, 1954.
11. S. Abdudayim, *Ədəbul-Məhcər: Dirasətu Təsiliyyətu Tahliliyyətu li-Əbadit-Təcribatit-Təmmuliyəti fil-Ədəbil-Məhcər*, 1. nəşr. Qahirə: Darul-Məarif, 1993.
12. İ. Əbu Mazi, *Divanu İliyya Əbi Mazi*, 1. nəşr. Beyrut: Daru Sadir, 2010.
13. A. Əbaza, *Əş-Şirul-Arabiyyə fil-Məhcər*, 1. nəşr. Məktəbətül-Xanci, 1955.

14. T. Hüseyin, *Hadisul-Ərbiya*. Mİsr: Hindavi, 2014.
15. N. F. Safvə, *İliyya Əbu Mazi vəl-Harakətul-Ədəbiyyə fil-Məhcər*, 1. nəşr. Bağdad: Mətbəatul-Hukumə, 1945.
16. A. əl-Qatt, *Əl-itticəhatul-Vicdani fiş-Şiril-Arabiyyil-Muasir*, 1. nəşr. İordaniya: Məktəbətüş-Şəbab, 1988.
17. Ş. Deyf, *Dirāsātun fi`-Şi`ri`l-Arabiyyi`l-Muâsir*, 2. nəşr. Kâhire: Dâru`l-meârif.
18. Ş. Deyf, *Əl-Ədəbul-Arabiyyul-Muasir fil-Misir*, 10. nəşr. Qahirə: Darul-Məarif.
19. H. Əl-Faxuri, *Əl-Camiu fi-Tarixil-Ədəbil-Arabi*, 1. nəşr. Beyrut: Darul-Cil, 1986.
20. S. F. Dəhkərdi və S. Hüseyini, “Malāmih Min Al-Wāqī`iyyati Al-İjtimā`iyyah Fī Shi`r İliyyā Abū Mādī”, *Majallah Al-Lughati Al-Abiyyah Wa Ādābihā*, ss. 305-327, Tem. 2015, doi: 10.22059/jal.lq.2015.56224.
21. M. A. Xafaci, *Qissatul-Ədəbil-Məhcəri*, 2. nəşr. Beyrut: Darul-Kutubil-Lubnani, 1973.
22. S. Əd-Dəhhan, *Qudamə və Muasirun*, 1. nəşr. Misr: Darul-Məarif, 1961.
23. V. Əmin Dib, *Əş-Şiril-Arabi fil-Məhcəril-Əmriki*, 1. nəşr. Beyrut: Daru Reyhani, 1955.

Краткий обзор литературной деятельности Абу Мазы

Руслан Мамедов

Докторант по арабскому языку и риторике
Стамбульский университет Мармара
E-mail: ruslanmuderris@gmail.com

Резюме. Одно из самых известных имен в арабской литературе махджаров, литературное творчество Абу Мазы продолжает оставаться в центре внимания исследователей. Поскольку мысли и идеи, которые поэт хочет выдвинуть как в своих лирических, так и в стихотворных рассказах, по-разному интерпретируются литературоведами, для литературоведов представляет большой интерес анализ его мыслей, запечатленных в его поэтических произведениях. Ученые, которые говорили, что литературное наследие поэта двухэтапно, были правы в своих утверждениях. Потому что различия между личностью Абу Мазы до и после переселения оставили свой след в его литературном наследии. Литературное наследие Абу Мазы состоит из лирических поэм и стихотворных рассказов. Однако мы можем смело сказать, что среди поэм поэта есть и поэмы, поэтическое качество которых не очень высокое. Неслучайно, что такие писатели, как Таха Хусейн и Михаил Нуэйма, критиковали его стихи. Были и литературные деятели, которые обвиняли его в плагиате. Кроме того, среди критиков можно найти таких писателей, как Зухейр Мирза, которые говорят, что знание поэтом арабского языка недостаточно. Абу Мазы представляет свои мысли в своих стихах таким образом, что читателю трудно точно определить, является ли он пессимистичным или оптимистичным поэтом. Неслучайно, что был ли он пессимистичным или оптимистичным поэтом, вызвало большие споры среди арабских литературоведов. В то время как некоторые считают его пессимистом, другие считают его полностью оптимистичным поэтом, а третьи считают его оптимистичным поэтом с оттенком пессимизма. Это показывает, что Абу Мазы был очень искусным поэтом в сохранении своих мыслей в тайне. В дополнение ко всему этому, его религиозные убеждения также вызвали большие споры. В то время как некоторые считают его поэтом-деистом, который отрицает загробную жизнь и не следует никакой религии, другие предполагают, что он был верующим и аскетом. Политические мысли Абу Мазы также отражены в его стихах. Хотя мы видим, что он заявляет о своей отчужденности от политики, реальность такова, что Абу Мазы не был равнодушен к политическим событиям своего времени и, в частности, он резко критиковал политику Османской империи. Кроме того, некоторые из его стихов дают нам понять, какую социально-политическую концепцию принял поэт.

Ключевые слова: литература Махджара, Илия Абу Мазы, поэзия, стихи, арабская литература